

Polykriser i går og i dag

AF ERIK SPORON FIEDLER

SLAGMARK #87

SIDER: 167-175

Eric H. Cline

1177 B.C. The Year Civilization Collapsed

Princeton University Press, 2021

I foråret 2022 indledte den norske præsident for World Economic Forum (WEF), Børge Brende, en session på WEF-topmødet i Davos, der skulle handle om europæisk enhed i en kaotisk verden, med at tale om, at verden befinder sig i en periode, der udgør et historisk vendepunkt.¹ Med krigen i Ukraine, Covid-19 pandemien og klimaforandringer var konklusionen, at verden er under hastig forandring. Henover sommeren blev diagnoserne af samtiden og varslerne om fremtiden suppleret af advarsler fra fortiden. Ekstreme temperaturer og voldsom tørke fik flodlejrerne rundt om i Europa til at blotte sig og afsløre urovækkende hilsner fra tidligere tider. I sommermånederne dukkede de såkaldte 'sultesten' [på engelsk 'hunger stones' og på tysk 'Hungersteine'] op, da vandstanden i store floder som Rhinen, Mosel, Weser og Elben var faldet nok. En af de mest ildevarslende med inskriptionen "Hvis du læser dette, så græd" [Wenn du das hier liest, dann weine].² De blotlagte

1 "European Unity in a Disordered World? Speakers: Roberta Metsola, Micheál Martin, Mark Rutte, Eduard Heger, Christine Lagarde, Børge Brende," World Economic Forum, tilgået 11. januar, 2024, <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2022/sessions/europes-role-in-the-world>.

2 "Hungersteine in Rhein, Weser, Elbe: 'Wenn du mich siehst, dann weine'" Spiegel Panorama, tilgået

sultesten mindede os om, at katastrofen ikke blot er foran os, men også bagved os. Som den hollandske politolog Luuk van Middelaar skriver i sin bog *Pandemonium. Saving Europe* (2021), så er det som om, at fænomener fra en næsten glemt fortid, pludselig, med de sidste årtiers flygtningestrømme, klimaforandringer, økonomisk kollaps og pandemi, fejrer deres genkomst i en nutid, der spinner ud af vores kontrol. Den kollektive erfaring af opbrud og sammenbrud af, at noget er i gang med at ske, er tydelig, men hvad der sker og hvad konsekvenserne af det bliver, ved vi endnu ikke. Et af de mest påtrængende spørgsmål, der rejser sig er, om vi befinder os i en overgangsfase eller i optakten til et sammenbrud. Ramt af tidsånden har Princeton University Press lanceret bogserien *Turning Points in Ancient History*, hvis første udgivelse er historiker og antropolog Eric H. Cline's *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed* (2021).

I bogen, der er en opdateret og omskrevet udgave af en tidligere bog, undersøger Cline den sene bronzealderkulturs kollaps i det østlige middelhavsområde i det 12. århundrede f.v.t. Denne begivenhed, der fandt sted for 3200 år siden, udgør afslutningen på bronzealderens knap 2000-årige historie og markerede afslutningen på en periode, hvis sidste fase domineredes af en række udviklede kulturer og riger: Hittitteriget, Mitanniriget, Det Egyptiske Rige, Babylonien, Assyrien, minoisk kultur, mykensk kultur, kanaanæisk kultur og cypriotisk kultur. Riger og højkulturer der efter det 12. århundrede f.v.t. enten helt forsvandt eller oplevede en stor nedgang i deres politiske, økonomiske og sociale kompleksitet. Den eneste undtagelse er Det Egyptiske Rige, der i stedet, efter århundreder som en international magtfaktor, vendte sig ind imod sig selv, før Det Nye Rige faldt fra hinanden omkring 100 år senere.

Efter kollapset i det 12. århundrede f.v.t. bliver de arkæologiske spor færre og vores historiske viden mindre. Men enden på disse højkulturer var også en overgang til en ny fase i kulturhistorien. En fase som på mange måder er den, der anskues som begyndelsen på den vestlige kulturkreds' historie. I en hellensk sammenhæng er de godt 500 år, der følger efter bronzealderkulturens kollaps frem til begyndelsen på den arkaiske periode omkring år 750 f.v.t. dem, der ofte omtales som de mørke århundreder. Inden da, fra det 15. til det 12. århundrede f.v.t., er der tale om et

11. januar, 2024, <https://www.spiegel.de/panorama/hungersteine-in-rhein-weser-elbe-wenn-du-mich-siehst-dann-weine-a-56e26ca9-3a15-496a-9473-f22f9280afe9>.

højdepunkt i bronzealderens kulturhistorie. Clines fremstilling omhandler denne dramatiske brydningstid begyndende i det 15. århundrede f.v.t. og kortlægger de godt 300 år, der leder op til kollapse, hvis nøgleår i en dramatisk spidsformulering udpeges til år 1177 f.v.t.

På trods af henvisninger og noteapparat er *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed* lige så meget en bog for den alment interesserede læser som for den specialiserede forsker. Der er højaktuel faglig viden, en diskussion af den eksisterende forskning og forskningshistorien, men også formidling af et narrativ og en aktualiseringsbestræbelse, der gør den relevant for vores samtid på trods af den store historiske afstand. Cline understreger i forordet (xv-xix), at den historiske skildring af civilisationssammenbruddet omkring år 1200 f.v.t. bør indeholde en læringsproces for nutiden og en advarsel om, at det kan ske igen. Som han skriver "Vi er ikke så fjern fra den tid, som man skulle tro. [...]. Den historie, der udfolder sig der, har sin egen iboende fascination, men den bør også minde os om skrøbeligheden af vores egen verden" (xix). I en nutid som vores, hvor krisenarrativet er fremherskende, er undersøgelsen af bronzealderkollapset således højaktuel.

Bogen er bygget op som en dramatiseret fortælling i flere akter, inspireret af den franske Annales-historiker Fernand Braudels (1902-1985) udsagn i den posthume *Les mémoires de la Méditerranée* (1998) om, at den sene bronzealders historie kan skrives som et drama. Cline har endda afslutningsvis anført en *dramatis personae* (191-195). *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed* er dermed noget så sjældent som en civilisationshistorie skrevet til en bred målgruppe, der ikke forsøger at være *big history*, men derimod at fortælle en specifik og detaljeret historie om en region og en periode. Samtidig med dette forholder Cline sig til og engagerer sig i den eksisterende specialiserede faglige viden om perioden.

Clines anliggende er at vurdere og analysere det tilgængelige materiale og de eksisterende teorier om bronzealderkulturenes kollaps og komme med en ny analyse af begivenhedsforløbet, der kan gøre os klogere på, hvad der kan forårsage kulturers undergang. Undervejs trækker Cline på såvel de arkæologiske og undervandsarkæologiske udgravningers materielle fund, som de litterære kilders skildringer, men også på bidragene fra nyere forskningsdiscipliner og metoder som arkæoseismologi, palæoklimatologi, computermodeller, kulstof-14 og DNA-analyse. Netop ved at indoptage så mange forskellige fagligheder i sin undersøgelse undgår Cline de faldgruber, der er i at lave en analyse baseret på en enkelt type af materiale. Det bil-

lede, der toner frem af den sene bronzalder, er således klarere og mere nuanceret end hvad der fremtræder, hvis man tager de skriftlige kilder eller de arkæologiske fund alene (37). Dermed bliver det muligt at se kompleksiteten i begivenhederne og problematisere tidligere analyser, der baserer sig på et for snævert materiale og en for ensidig tilgang. I den forstand er det Clines bidrag og fortjeneste, at han sammenskriver den eksisterende forskning og sin egen tidligere forskning til en ny sammenhængende og opdateret historie.

Et af Clines hovedargumenter – som han ikke er alene om – er, at vi må forstå den sene bronzalder i det østlige middelhavsområde som en form for proto-globalisering, hvor samhandel, diplomatiske relationer og en generel internationalisering har været meget mere udbredt end vi forestiller os. Et eksempel på dette er Uluburun-vraget, der er fundet ud for Tyrkiets kyst og kan dateres til omkring år 1300 f.v.t. Skibets last bestod af tin og kobber (der blandes til legeringen bronze), ibenholt-planker, glas, korn, krydderier og mange andre varer fra i alt 7 forskellige områder (69-74). Et andet eksempel er freskoer i minoisk stil dateret til det 15. århundrede f.v.t. i det egyptiske kongepalads i Tell El-Dab'a. Andre eksempler er inskriptionerne kendt som Den Ægæiske Liste ved Memnonstøtterne i Theben, der er en opremsning af stednavne udenfor Egypten, og samlingen af lertavler med diplomatisk indhold, der er kendt som Amarnabrevene, fra det 14. århundrede f.v.t. (41-54). Alt dette vidner om en høj grad af internationalisering og forbundethed i perioden fra det 15. til det 12. århundrede f.v.t.

For Clines tese er denne proto-globalisering væsentlig, fordi den ikke bare vidner om kompleksiteten af samfundene og kompleksiteten af deres relationer, men også om den forbundethed, som muliggjorde kollapset. Det er denne internationale forbundethed, der muliggjorde, at et kollaps af den skala, som fandt sted ved afslutningen på bronzalderen, har kunnet finde sted og påvirke så mange riger, samt have en udstrækning over hele det østlige middelhavsområde (181). Men det er også denne proto-globalisering, som Cline bruger til at knytte foruroligende paralleller til i dag og hævde, at studiet af begivenhederne ikke bare er historisk interessante, men også nutidigt relevante. Risikoen ved sammenligningen er selvfølgelig, at lighederne mellem bronzalderkulturenes kollaps og vores nutidige situation kan overophedes i fortolkningen.

Et eksempel på overbetoningen af ligheder er, når Cline skriver, at den politik, handel og diplomati, der var for 3500 år siden, ikke er meget forskellig fra det, som

udgør nutidens globale økonomi, politik og kultur (68). Hermed bliver *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed* også et eksempel på, hvordan vores samtid tænker om historien og om sig selv, hvilket gør Clines bog samtidsidéhistorisk interessant. Clines historiske læsning spejler den nutidige erfaring af polykrise, lige så meget som den historiske skildring bliver et spejl på vores samtid. Det gør på ingen måde Clines konklusioner forkerte, men det viser, hvordan den historiske fortolkning også er historisk (muligheds)betinget.

I forskningshistorien har enhver periode i de sidste hundrede år forsøgt at forstå civilisationskollapset og haft sin egen tidstypiske tolkning af begivenheden. Den klassiske tolkning, der udspringer fra Victoriatiden, ser på de hængende grupper, der beskrives i det skriftlige kildemateriale og som har fået tilnavnet havfolkene, som årsagen til kollapset. Havfolket blev således tolket som – endnu – et eksempel på "Barbarians at the gate", i lighed med eksempelvis Goterne, der plyndrede Rom i år 410. Senere var det en materialistisk tolkning som dominerede. Der fandt man forklaringen på sammenbruddet i manglen på udvikling af landbrugsteknologier og en udbytning af befolkningerne i paladsøkonomier, der resulterede i opstande og forårsagede en omstyrtning af magten og de samfundsforhold der opretholdt den. Et nyere eksempel er Jared Diamonds mere generelle undersøgelse af civilisations-sammenbrud i *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed* (2005), som betoner de miljømæssige faktorer i civilisationers undergang. En periodes forståelse af fortiden kan således også ses som et spejl på periodens egen samtid og de skygger den kaster på fortiden.

Ved at fremhæve, at den sene bronzealderkulturs kollaps bedst forstås som et systemkollaps forårsaget af et samspil af flere faktorer, overskrider Clines udlægning med inspiration fra kompleksitetsteori tidligere analyser og viser os, at historien ikke er enkel, lineær og monokausal (167-180). Kompleksitetsteori har rødder i matematikken og er studiet af interaktionen mellem de enkelte delelementer indenfor komplekse systemer. Teorien benyttes i dag til at studere alt fra handelsnetværk til sygdom og trafik (174). I modsætning til teorier, der fokuserer på en enkelt årsag, ser Cline altså med afsæt i kompleksitetsteori årsagerne til det østlige middelhavsområdes sene bronzealderkulturs kollaps i både klimaforandringer, naturkatastrofer, ressourceknaphed, konflikter og folkevandringer. Således er Clines argument, at der ikke blot var én udløsende faktor, men at det var samspillet af dem alle i et kulturområde, der var tættere integreret og mere forbundet end vi vanligvis

forestiller os det, som forårsagede sammenbruddet. Kollapset var en perfekt storm, hvor klimaforandringer satte gang i en sneboldseffekt, hvor de enkelte udfordringer tilsammen var årsagen.

Dermed kan Clines analyse, med sit blik på kompleksiteten og multipliciteten af årsager til et systemisk sammenbrud, også ses som et resultat af vores samtidserfaring. Som antydning tidligere bliver bogen således et eksempel på, at samtiden gør os i stand til at se anderledes på fortiden og at den historiske forståelse bevæger sig i begge retninger. Vores nuværende erfaring af klimaforandringer og polykrise åbner for et nyt fortolkningsrum i det historiske arbejde, hvor det at se på flere faktorerers komplekse samspil bliver en plausibel måde at anskue bronzealderkollapset. Men som Cline understreger, er der, sammenholdt med i dag, bestemt også noget at lære af historien: "Man kan med rimelighed spørge, måske ret indtrængende, om der er noget at lære af at studere udviklingen af civilisationers sammenbrud i den fjerne periode – indsigter, der måske kan bruges i vores nuværende situation" (180). Der er en uhyggelig genkendelighed i bronzealderkulturenes kollaps, der maner til eftertanke. Nutidens civilisationsudfordring forstås måske også bedst som en polykrise, der ikke har noget *quickfix*, men derimod består af en multikausal proces, hvis sammenhænge ikke må ignoreres.

Der kan rejses en mulig kritik af, at Cline fremlægger sit materiale, så vi får fornemmelsen af, at undergangen rammer bredt. Men et relevant spørgsmål er, om det måske ikke nærmere er en bestemt samfundsstruktur og økonomisk model bestående af hierarkiske paladsøkonomier, der bryder sammen og forsvinder. At der ligger en anden mulighed udenfor de større statsdannelser, og at de imperiale politiske strukturer, som ligger bag højkulturerne, har haft enorme omkostninger for store dele af befolkningerne er et tema, som vinder stadigt mere frem i forskningslitteraturen. Politologen og antropologen James C. Scotts *Against the Grain: A Deep History of the Earliest States* (2017), antropologen James Suzmans *Work. A History of How We Spend Our Time* (2021) og antropologerne David Graeber og David Wengrows *The Dawn of Everything: A New History of Humanity* (2021) er alle eksempler på dette. Det fælles anliggende for bøgerne er, at de problematiserer forestillingen om, at det gode liv er knyttet til en livsform baseret på landbrug, materiel kompleksitet og statsdannelse. I relation til Clines arbejde rejser James C. Scott det måske afgørende opfølgende spørgsmål til idéen om en mørk tidsalder "mørk' for hvem og på hvilke måder?" (213) Der er ingen tvivl om, at når paladsøkonomierne blev

ramt, havde det konsekvenser for alle, men hvordan og hvor voldsomt alle blev ramt er et udsagn, som Cline godt kunne kvalificere. Cline forudsætter, at den kulturelle recession er slem for alle, men ser vi på tendenserne i Scotts, Suzmans, Graebers og Wengrows antropologiske forskning problematiseres antagelsen om, at 'det gode liv' nødvendigvis findes indenfor de rammer, vi normalt knytter til civilisatorisk udvikling.

Hvad der fulgte efter kollapset ved vi meget mindre om, end hvad der ledte op til det, på grund af manglende kilder. Dette skyldes, at den specialiserede skriftlighed, der var knyttet til paladsøkonomiernes forvaltning, diplomati og den hierarkiske kulturform langt de fleste steder forsvinder. Ligeledes forsvandt den komplekse materielle kultur og handlen med luksusvarer og råstoffer som paladsøkonomierne var baseret på – og dermed de arkæologiske spor. Cline behandler kort dette i bogens epilog (181-187), hvor han også anviser nye forskningsretninger og andre perspektiver. Der er ingen tvivl om, at det internationale handelssystem bryder sammen, hvorved den sene bronzeaders store centraliserede politisk-økonomiske riger overvejende forsvinder og bliver erstattet af et mere fragmenteret system bestående af mindre politiske enheder og mere lokale økonomier i jernalderen. Men i den forstand kan de store rigers kollaps også anskues som en mulighed, der banede vejen for reorganisering, nybrud og nye aktører, der fik bedre livsbetingelser af, at de større riger forsvandt eller mistede magt. Det civilisatoriske brud, hvor skriftsprog forsvandt og komplekse politiske og økonomiske strukturer ophørte med at eksistere, er kun en del af historien om det østlige middelhavsområde i det 12. århundrede f.v.t. Livet og kulturproduktionen fortsatte,³ men i nye rammer og under nye betingelser.⁴ Da verden igen toner frem omkring det 8. århundrede f.v.t., efter de mørke århundreder, som vi kun har få spor fra, er det Thales' filosofi, Hesiods og Homers digtning og de græske bystater, der dukker op fra tågerne. Som Cline skriver: "Da verden igen tonede frem efter bronzeaderkollapset, var det en ny tid" (184).

Som kulturhistorisk tema er civilisationskollaps et til alle tider tilbagevendende fænomen. Vi kender det fra antikkens græske digtere som netop Hesiod og senere

3 Ronald K. Faulseit, red., *Beyond Collapse: Archaeological Perspectives on Resilience, Revitalization, and Transformation in Complex Societies* (Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 2016).

4 Se eksempelvis Guy D. Middleton, "Revisiting 1177 BCE and the Late Bronze Age Collapse," *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 10, nr. 2 (2022): 186-191.

historikere som Thukydide og Herodot. Eller fra nogen af religionshistoriens tidligste store fortællinger som det babylonske skabelsesepos Gilgamesh eller Første Mosebogs beretning om syndfloden og Noahs ark. Men vi kender det også fra nyere civilisationshistorikere, som Edward Gibbons beskrivelse af Romerrigets fald, Oswald Spenglers kultur morfologiske analyser eller – som tidligere nævnt – Jared Diamonds fremstilling. Derudover er undergangsmotiver hyppige i populærkulturen. Men den civilisatoriske undergang eksisterer ikke bare som en trope i kulturproduktionen eller i den kollektive erindrings arkiver. Kulturer forandrer sig faktisk, bliver til noget nyt eller går under og forsvinder. Det er naturligvis en af grundene til, at vi er så opmærksomme på at tyde tidens tegn i disse år og på at diagnosticere kriserne. Ligesom vi med lys og lygte afsøger historien for eksempler, der kan gøre os klogere ikke bare på samtidens udfordringer men også på deres årsager, konsekvenser og handlingsforløb.

Clines bog har – ligesom Diamonds – fået sit eget efterliv i populærformidlingen. Men bogens tese og fortælling om bronzealderkollapset er også sivet ind i populærkulturen. En omtale af bogen i *London Review of Books* har bevæget sig ind i Sally Rooneys storsælgende roman *Beautiful World Where Are You?* (2021). I Rooneys bog diskuterer to af hovedpersonerne, Eileen og Alice, i lyset af beskrivelserne af den sene bronzealderkulturs kollaps, deres erfaringer af at leve i en kultur der opleves som værende ved at gå under.⁵ Rooney viser igennem hendes hovedpersoners diskussioner, hvordan truslerne i senkapitalismens tidsalder er et anliggende for os alle og noget vi diskuterer med vores venner. Det er ikke videnskaberne alene, der har patent på at analysere og perspektivere den situation vi i samtiden befinder os i. Kunsten og litteraturen bidrager også til samfundets samlede refleksion med nuancer, følelsesbeskrivelser og erfaringer, som videnskaberne ikke har mulighed for. Den historiske fortælling i 1177 B.C. *The Year Civilization Collapsed* og dens relevans for vores samtid, bliver igennem Rooneys tilegnelse et eksempel på, hvordan idéer diffunderer fra forskningen ud i populærkulturen og således sendes i cirkulation. I Rooneys aftapning er det, der står tilbage som den afgørende forskel på bronzealderkollapset og den trussel vores nutidige civilisation står overfor i dag, at skyldsspørgsmål ikke længere burde være til debat – ansvaret er vores. Clines

5 Josephine Quinn, "Your Own Ships Did This!" *London Review of Books* 38, nr. 4, udgivet d. 18. februar 2016, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v38/n04/josephine-quinn/your-own-ships-did-this>.

konklusion er en smule anderledes. Ifølge ham har vi i dag i modsætning til bronzealderkulturene en mulighed for videnskabeligt at forstå, hvad der er ved at ske, men også en teknologisk mulighed for at påvirke og afbøde forandringerne. Men for at gøre det kræver det informeret politisk handling.

[V]i bør være opmærksomme på, at intet samfund er usårligt, og at ethvert samfund i verdenshistorien i sidste ende er kollapse [...]. Kollapset af de ligeledes forbundne civilisationer kort efter 1200 f.v.t. bør være en advarsel til os om, at det afgjort kan ske igen. Kort sagt: Hvis vi er klar over, at der eksisterer seriøse problemer i horisonten, der kan påvirke den verden vi kender, som eksempelvis klimaforandringer, tilkommer det os at tage skridt i retning af at løse dem så godt og så snart som muligt. Jeg vil skynde mig at tilføje, at selvom det er åbenbart, at klimaforandringer og faktorer som pandemier har forårsaget ustabilitet i fortiden, er der som minimum én stor forskel mellem dengang og nu – den aktuelle viden om hvad der er i gang med at ske. De gamle hittitter havde sandsynligvis ingen anelse om, hvad der var ved at ske med dem. De vidste ikke, hvordan man stoppede en tørke. Måske bad de til guderne, måske ofrede de noget. Men i sidste ende var de stort set magtesløse i forhold til at gøre noget ved det. I modsætning hertil er vi i dag langt mere teknologisk avancerede. Vi har også fordelene af bagklogskabens klare lys. Historien har meget at lære os, men kun hvis vi er villige til at lytte og lære. (187)

Clines bog er interessant i sig selv med sin omfattende beskrivelse af den sene bronzealderkulturs kollaps i det østlige Middelhavsområde og prægnant som en sammenbrudsskildring, der spejler vores nutidige erfaring. Den er ikke bare et historisk værk, men også et samtidsdiagnostisk symptom. Nutidens kriseerfaringer og kollapsangst siver ind i Clines skildring af fortidens civilisationssammenbrud, når han perspektiverer til i dag. Med bogen trækker tiden sig sammen på tværs af årtusinderne og den historiske beskrivelse og samtidsdiagnosen bliver sammenfaldende. Derfor er Clines beskrivelse af kulturkollaps og hans tolkninger af disse også interessante i et idéhistorisk perspektiv. For bogen er både et stykke kulturhistorie, men også en kilde til samtidens tænkning om historien og om sig selv. *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed* viser både, hvordan bronzealderkulturene gik under og hvordan civilisationssammenbrud beskrives og fortolkes i vores nuværende historiske øjeblik.

Erik Sporon Fiedler har en ph.d.-grad fra religionsvidenskab ved Københavns Universitet og er nu postdoc ved Det Danske Institut i Rom.